

Írta: Kaltenbach Jenő

DISZKRIMINÁCIÓ A KÖZOKTATÁSBAN²

A hat éve működő kisebbségi biztosi hivatalhoz érkező évi közel négyszáz panasz kis híján hetven százaléka cigány panaszosoktól érkezik, és ezek túlnyomó része valamiféle valós vagy vélt diszkriminációról tudósít. A panaszok „szektoriális összetétele” jól tükrözi azokat a közfeladatokat, illetve azoknak a közügyeknek a csoportjait, amelyek a cigányokat érő hátrányok szempontjából relevánsak. Ezek a következők: 1.) oktatás, képzés, 2.) foglalkoztatás, 3.) közszolgáltatások igénybevétele és 4.) hatósági tevékenység.

Jelen tanulmány témája a közoktatásban jelenlévő diszkrimináció.

„A jövő számos kihívása közül talán az oktatás a leginkább nélkülözhetetlen ütőkártya a kezünkben, amelynek segítségével az emberiséget a béke, a szabadság és a társadalmi egyenlőség felé terelhetjük (...) Az oktatás egyike a lehetőségeknek, s talán a legfontosabb azok közül, amelyek az emberiség minél harmonikusabb, kétségbevonhatatlanabb fejlődését szolgálják a szegénység, a kirekesztő magatartás, a meg nem értés, az elnyomás és a háborúk visszaszorításában.”³

E bölcs gondolatok után ellenpontként álljon itt egy mondat egy másik tanulmányból: „Az esélyegyenlőtlenség mértéke megdöbbentő: több mint tizenötszörös”.⁴ Talán felesleges említeni, hogy ez utóbbi megállapítás a magyarországi cigány és nem cigány gyerekek közti különbségre vonatkozik. Diszkrimináció eredménye-e ez, és ha igen teszünk-e eleget ellene?

A kérdés megválaszolását ezúttal megkönnyíti, hogy rendelkezésünkre áll egy definíció:

A hátrányos megkülönböztetés definícióját az UNESCO Egyezménye az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről adja meg (kihirdette az 1964. évi 11. tvr.). Az Egyezmény 1. cikke alapján a „megkülönböztetés” kifejezésen értendő a fajon, bőrszínen, nemen, nyelven, valláson, politikai vagy bármilyen egyéb véleményen, nemzetiségi vagy társadalmi származáson, vagyoni helyzeten vagy születésen alapuló minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás vagy kedvezés, amelynek célja vagy következménye az oktatás terén való egyenlő elbánás megszüntetése vagy akadályozása, nevezetesen

a) valamely személy vagy csoport kizárása az oktatás bármely fajtájában vagy fokozatában való részvételből;

b) valamely személynek vagy csoportnak alacsonyabb színvonalú oktatásra való korlátozása;

c) bizonyos személyek vagy csoportok részére külön oktatási rendszerek vagy intézetek létesítése vagy fenntartása, a jelen egyezmény 2. cikkében foglalt rendelkezések fenntartásával; vagy

d) valamely személynek vagy csoportnak az emberi méltósággal össze nem egyeztethető helyzetbe való juttatása.

2. A jelen egyezmény szempontjából az „oktatás” szó az oktatás összes fajtáira és fokozataira vonatkozik, és kiterjed az oktatásban való részvétel lehetőségére; az oktatás színvonalára és minőségére, valamint a tanulmányok folytatásának feltételeire.”

² A Budapesten, 2001. március 26-án a Gyermeki jogok Európában – kihívás és felelősség című szemináriumon elhangzott előadás szerkesztett változata

³ Az idézet egy Jaques Delors vezette Nemzetközi Bizottság UNESCO-nak írt jelentéséből való. Oktatás rejtett kincs. Budapest: Osiris – Magyar UNESCO Bizottság, 1997. 14.o.

⁴ Kertesi Gábor-Kézdi Gábor: Szakértői jelentés egy országos cigány középiskolai és tehetséggondozói hálózat tervéhez. Kézirat, 1995.

A 2. cikk szerint „nem tekintendő a jelen Egyezmény 1. cikke értelmében vett megkülönböztetésnek, ha egyes államok lehetővé teszik

a) külön oktatási rendszerek vagy intézetek létesítését vagy fenntartását a két nembeli tanulók számára, ha ezek a rendszerek vagy intézetek az oktatásban való részvételre egyenlő lehetőségeket nyújtanak, azonos fokú képesítést nyert tanszemélyzettel, valamint azonos minőségű iskolai helyiségekkel és felszereléssel rendelkeznek, és azonos vagy egyenlő értékű tanulmányi program elvégzését teszik lehetővé;

b) vallási vagy nyelvi okokból olyan külön rendszerek vagy intézetek létesítését vagy fenntartását, amelyek a tanulók szülei vagy törvényes gyámjuk kívánságának megfelelő oktatást nyújtanak, amennyiben az ilyen rendszerekben való részvétel, illetve ezen intézetek látogatása szabadon választható, és az itt nyújtott oktatás összhangban áll az illetékes hatóságok által esetleg előírt vagy elfogadott normákkal, különösen az azonos fokozatú oktatás tekintetében;

c) magán tanintézetek létesítését vagy fenntartását, amennyiben ezeknek az intézeteknek nem az a céljuk, hogy bármely csoport kizárását biztosítsák, hanem az, hogy a közhatalóságok által nyújtott oktatási lehetőségeket bővítsék, ha ugyanakkor működésük megfelel ennek a célkitűzésnek, és ha az általuk nyújtott oktatás összhangban áll az illetékes hatóságok által esetleg előírt vagy elfogadott normákkal, különösen az azonos fokú oktatás tekintetében.

A fenti rendelkezés a magyar belső jog szervezete részénél, ezért az oktatásban alkalmazott hátrányos megkülönböztetését elemző átfogó vizsgálataink során ezt tekintettük kiindulópontnak. Két egymást követő évben tettük vizsgálat tárgyává a kisebbségi oktatási rendszer működését. Mindkét jelentés visszaigazolta a szakirodalomból már eddig is ismert megállapításokat, tényeket és következtetéseket a cigány tanulók, szülei és az oktatási intézmények közötti viszonyok súlyos zavarairól, amelyek végső soron a cigányság mint csoport részben alacsonyabb színvonalú, részben elkülönült oktatásához vezettek. Mint láthatunk, mindkettő szerepel az UNESCO Egyezmény diszkrimináció definíciójában.

A cigány tanulók oktatási rendszeren belüli szegregációjának Közép-Európa más országaiban sem ismeretlen módja e tanulók enyhe fokban értelmi fogyatékos gyermekek számára szervezett ún. speciális iskolákba, illetve osztályokba való átirányítása. Becslések szerint az ilyen intézményekben tanuló gyermekek fele cigány származású, tehát hatszor-hétszer akkora az arányuk, mint a közoktatási rendszer egészében. A speciális intézményekbe való átirányítás szabályainak többszöri szigorítása sem vette elejét annak, hogy ezek az iskolák a cigány tanulók tömeges „lerakataiként” működjenek. A cigány tanulók hatalmas száma ebben a korlátozott továbbtanulási vagy elhelyezkedési esélyt kínáló intézménytípusban nem a cigány tanulók szellemi alkalmatlanságának, hanem a velük szembeni diszkriminációnak és a rendes közoktatási intézmények pedagógiai kudarcának a jele.

1997-ben a Kormány is érzékelte a probléma fontosságát, ugyanis a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról szóló 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat mellékletének 1.5. pontja 1998. május 31-i határidővel előírta, hogy „Fel kell tárnai az eltérő tantervű osztályok és iskolák, valamint az áthelyező bizottságok működésének problémáit azzal a céllal, hogy ez az oktatási forma ne váljék nemkívánatos szegregáció területévé.”

Közismert tény, hogy a gyógypedagógiai intézményekben, főként az enyhe fokban sérült értelmi fogyatékosok intézményeiben igen magas a cigány gyerekek száma. A KSH adatai szerint a cigány tanulók aránya ezekben az iskolában az 1974/75-ös tanévben mért 26,1%-ról folyamatos emelkedéssel 1992/93-ban 42,6%-ra emelkedett. Minden tudományos

tapasztalatnak ellentmond, hogy egy népességen belül bármi fajta fogyatékoság ilyen mértékű halmozódást jelenthetne, jóllehet találoztunk olyan eltérő tantervű iskolában oktató pedagógussal, aki a következő, erősen kifogásolható megállapítást tette:

„Az idejárom gyerekek legtöbbször szülei is kisértőbejártak. Ez bizonyosan örökletes. Ha az anya és az apa is értelmi fogyatékos és összeházasodnak, genetikailag nagyon valószínű, hogy a gyerek kisértő iskolába kerül.”⁵

Egy általános iskolai igazgató pedig annak a véleményének adott hangot, hogy „valaki nem a családja miatt, sokkal inkább születésekor vagy genetikai okokból válik értelmi fogyatékosá.”⁶

Manapság divatossá vált genetikai okokkal magyarázni egyes jelenségeket, azonban bizonyosnak tűnik, hogy: „a pedagógiai problémáknak általában nincs köze a genetika tudományához.”⁷

Az ellenkezője bebizonyításáig tehát azt a tételt kell elfogadnunk, hogy a cigány népességen belül is annyi lehet a fogyatékosan születettek aránya, mint a többi népcsoportnál.

Vizsgálatunk során elsősorban a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket tekintettük át. A jogszabályok elemzésén túl nagymértékben támaszkodtunk a hazai és nemzetközi szakirodalomra és vizsgálatokra. Számunkra az volt a legfontosabb, hogy az így felgyűlt tapasztalatokat sajátos szempontok szerint értékeljük. Ez a sajátosság annak vizsgálatában rejlik, hogy a jelenlegi közoktatási rendszerünkben fellelhető-e olyan, a kisebbségi jogokkal kapcsolatos jogalkotási vagy jogalkalmazási visszasság, amelyet orvosolni kell. A jogszabályi rendelkezéseket összevetettük a speciális tantervű oktatásba kerülés gyakorlatával. A problémakört megkíséreltük feltárni a Szakértői és Rehabilitációs Bizottságok munkatársaival, vezetőivel készített interjúkkal, a vizsgálaton való résztvevő megfigyeléssel. A speciális tantervű iskolákban tapasztalható helyzetről és az iskola utáni lehetőségekről alkotott képet statisztikai adatok gyűjtésével, iskolalátogatások alkalmával igazgatókkal, pedagógusokkal, szülőkkel, tanulókkal készített interjúkkal, valamint az Oktatási Minisztérium szakreferensével folytatott beszélgetésekkel is igyekeztünk kiegészíteni.

Mielőtt a vizsgálat során összegyűjtött adatokat és következtetéseket megfogalmazzánk, érdemes visszatérni egy gondolat erejéig az UNESCO egyezményre. A már idézett 1. cikkely a következőképpen kezdődik: a „megkülönböztetés” kifejezésen értendő a fajon, bőrszínen, nemen, nyelven, valláson, politikai vagy bármilyen egyéb véleményen, nemzetiségi vagy társadalmi származáson, vagyoni helyzeten vagy születésen alapuló minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás vagy kedvezés, amelynek célja vagy következménye az oktatás terén való egyenlő elbánás megszüntetése vagy akadályozása. Az egyezmény szövege szerint tehát nem csak a proceduális, közvetlen diszkrimináció minősül hátrányos megkülönböztetésnek, hanem a közvetett, azaz eredményében kimutatható diszkrimináció is. Ebben az esetben irreleváns az, hogy az eljárási folyamatban részt vevők szándéka kiterjed-e a hátrány okozására vagy sem. A jogszabályi módosítások azt célozzák, hogy a hátrányos megkülönböztetés ne lehessen cél. További jogalkotásra van azonban szükség ahhoz, hogy eredményében se lehessen az eljárás diszkriminatív.

Vizsgálatunk során bebizonyosodott, hogy a gyermekek eltérő tantervű iskolákba, vagy gyógypedagógiai intézményekbe történő átirányításával végződő eljárási folyamat alkalmas

⁵ Székely Ágnes kutató/pedagógus által készített interjú

⁶ Székely Ágnes kutató/pedagógus által készített interjú

⁷ Kontra György: A gyermekek egészséges fejlődése Kossuth Könyvkiadó, 1974

arra, hogy a cigány gyermekeket hátrányosan megkülönböztessék. Ez olyan alkotmányos- és kisebbségi jogokkal kapcsolatos visszásság, amelyet orvosolni kell. A visszásság elsősorban a jogalkalmazás során keletkezik. A pedagógus csak akkor kezdeményezheti a gyermek előszűrő vizsgálatát, illetve a szakértői és rehabilitációs vizsgálatát, ha meg van győződve arról, hogy az adott körülmények között mindent megtett annak érdekében, hogy teljesítse kötelességét, és ezt – ha szükséges – adott esetben kétséget kizáróan bizonyítani tudja. Ellenkező esetben ugyanis megszegi jogszabályi kötelezettségét, amit a fenntartónak szankcionálnia kell.

A közoktatási törvény 93.§ (1) bekezdése szerint az oktatási miniszter gondoskodik az országos pedagógiai-szakmai szolgáltatásokról. A 94.§ (1) bekezdése szerint az oktatási miniszter szabályozza a testi, érzékszervi, értelmi, beszéd-, vagy más fogyatékos gyermekek nevelésével és oktatásával kapcsolatos szakértői javaslat és vélemény, továbbá a beilleszkedési zavarokkal, tanulási nehézségekkel, magatartási rendellenességgel küzdő gyermekekkel kapcsolatos szakvélemény készítésével összefüggő eljárást, a szakértői és rehabilitációs bizottság működését, az országos és más szakértői és rehabilitációs feladatokat. Az oktatási miniszternek a vonatkozó jogszabályok revíziójával, illetve a jogszabályok betartatásával el kell érnie, hogy a közoktatás ezen területén ne legyen lehetőség egyéneket, illetve csoportokat hátrányosan megkülönböztetni.

Két alapvető hiba követhető el a jelenlegi rendszer fenntartásával. Egyrészt nem értelmi fogyatékos, többségükben cigány gyerekek kerülhetnek az értelmi fogyatékosok számára fenntartott oktatási rendszerbe. Ez negatívan érintheti további esélyeiket, pályaválasztásukat, munkaerő-piaci helyzetüket, életmódjukat. Másrészt viszont senki nem kérdőjelezi meg, hogy a valóban fogyatékos gyerekekkel egészen másként kell foglalkozni, mint nem fogyatékos társaikkal. A jelenlegi helyzetben azonban a valóban értelmi fogyatékos gyermekekre még kevesebb idő és pedagógus jut. Ha egy nem fogyatékos gyermek eltérő tantervű iskolába kerül, ezzel lehet, hogy az őt odaküldő pedagógusnak könnyebb lesz, hiszen nem kell problémás gyermekekkel foglalkoznia, feltehetőleg a gyógypedagógusoknak is könnyebb eredményeket elérnie egy ál-fogyatékoskal, mint egy valóban sérült gyerekekkel. Az eljárás vesztesei azonban minden esetben a gyerekek, a fogyatékosok és ál-fogyatékosok egyaránt.

Manapság gyakran hangoztatott érv, hogy jóllehet az eltérő tantervű iskolákba sok nem értelmi fogyatékos, de szociálisan hátrányos helyzetű gyerek kerül be, de itt a kis létszámú osztályokkal, csoportbontással, lassúbb haladási tempóval, eltérő oktatási módszerekkel megvédhető a gyermekek az általános iskola teljesítménykényszerétől. Ezen legitimációs érveléssel szemben csak egyet tudunk érteni Csanádi Gábor és Ladányi János véleményével, mely szerint nem lehet úgy védeni egy gyereket, hogy közben hátrányosan megkülönböztetjük, nem lehet úgy „szeretni” a gyerekeket, hogy közben tevékeny részt vállalunk kizárásukban és megbélyegzésükben.⁸

Megítélésünk szerint be kell végre látni, hogy a fentiekben ismertetett szegregáló, hátrányosan megkülönböztető rendszer csődöt mondott. Ha másért nem, azért szorul mindenképpen reformra, mert a Magyar Köztársaság Alkotmánya tiltja a hátrányos megkülönböztetés bármily fajtáját, a már ismertetett UNESCO egyezmény pedig tiltja az oktatásban alkalmazott hátrányos megkülönböztetést. Ezen túlmenően a kisebbségi ombudsman csak olyan oktatási formát tart elfogadhatónak, amely egyrésztől nem diszkriminál, másrésztől a már meglévő esélyegyenlőtlenségek kiegyenlítését szolgálja. Ezt az igényt fogalmazza meg az Alkotmány 70/A.§ (3) bekezdése, amikor úgy rendelkezik,

⁸ Csanádi Gábor-Ladányi János: A megszüntetve megőrzött „gyogyó” Kritika 1996/8

hogy „a Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti.”

Az integrált oktatási formák meghonosodtak azokban az európai országokban, amelynek közösségéhez Magyarország is csatlakozni kíván. A magyar oktatási rendszernek meg kell felelnie a jogállamiság követelményének, nem szabad embereket hátrányosan megkülönböztetnie és méltánytalan helyzetbe juttatnia, ugyanakkor esélyt kell biztosítania minden gyermek számára az ismeretek elsajátításához annak érdekében, hogy az életben érvényesüljön és boldoguljon.

Megítélésünk szerint a magyar oktatáspolitikai irányítóinak fel kell mérniük, hogy a közoktatás rendszerében milyen esélykiegyenlítő programokat lehet megvalósítani, egyértelműen állást kell foglalniuk abban a kérdésben, hogy milyen módon és mikorra lehet bevezetni Magyarországon széles körben az integrált oktatást, és ehhez milyen eszközök szükségesek.

(Az integrált oktatás fogalmát nem gyógypedagógiai értelemben használjuk, azaz nem elsősorban a fogyatékosok és a nem fogyatékosok együtt oktatásáról beszélünk. Megítélésünk szerint akkor valósul meg az integrált oktatás, ha a gyermek, tanuló eredményes nevelését és oktatását elsősorban a választott iskolában kísérik meg, – ide koncentrálna szakembert és anyagi forrásokat – és csak kivételes esetben, formalizált, értéksemleges, és a különbségeket figyelembe vevő eljárás során kerülhet a tanuló elkülönített oktatási intézménybe.)

Tisztában vagyunk azzal is, hogy az oktatás – és ezen belül a speciális oktatás – nem ragadható ki a társadalmi környezetből. A reformok nem függetleníthetők a gyógypedagógus szakma és általában a pedagógus szakma jelenlegi presztízstől, az elmaradott térségek gazdasági problémáitól, az ilyen térségekben élők – romák és nem romák – szociális és lakhatási problémáitól. Az első lépéseket azonban sürgősen meg kell tenni a jelenlegi helyzet megváltoztatása érdekében.

A kisebbségek oktatásának átfogó vizsgálatáról szóló jelentésben is felhívtuk a figyelmet egy fontos problémára. Nevezetesen, hogy az oktatásban résztvevők, pedagógusok, tanulók, szülők, települési és kisebbségi önkormányzati képviselők) nagyon kevés információval rendelkeznek az őket érintő oktatási kérdésekről. Meggyőződésünk, hogy a közoktatásban is szükség van „rendszerátalakításra” – és ezen belül a fogyatékos gyerekek oktatásában elkerülhetetlen reform – csak akkor lehet sikeres, ha a résztvevők tisztában vannak jogaikkal, kötelezettségeikkel, lehetőségeikkel, valamint döntéseik következményeivel. Ehhez azonban nem elegendő jó jogszabályokat alkotni, szükség van arra is, hogy az érintettek megismerhessék a jogszabályok tartalmát, lényegét, célját. Ez csak úgy érhető el, ha az Oktatási Minisztérium felhasználja a kommunikációs lehetőségeket, szakmai tapasztalatokat az információáramoltatás, a jogpropaganda széleskörű megvalósítása érdekében.

A pedagógus-képzés és továbbképzés rendszerébe be kell építeni egyrészt a hazai cigányságra vonatkozó ismereteket, ugyanakkor a jelenlegi és a leendő pedagógusoknak ismereteket kell szerezniük a hátrányos megkülönböztetés tartalmáról, formáiról, azok orvoslásának lehetőségeiről, az előítéletesség felismeréséről és elkerülésének módszereiről.

A cigányság anyanyelvi oktatásának kérdései

A legegységesebb és legsajátosabb problémákkal rendelkező cigány kisebbség helyzete az oktatási jogok terén is különbözik a nemzeti kisebbségektől.

A cigányság – a többi nemzeti kisebbséghez hasonlóan – a Nektv. hatálya alá tartozik, tehát elvileg azonos joggal rendelkezik, hasonló igényeket formálhat anyanyelve megőrzésére, illetőleg az anyanyelven történő nevelésben, oktatásban való részvételre. Ennek ellenére megállapítható, hogy a cigány nyelvek esetében alapvetően hiányoznak az anyanyelvi oktatás személyi és tárgyi feltételei.

A cigányság oktatásával kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül, hogy- szemben a nemzetiségekkel – az e kisebbséghez tartozók többsége magyar anyanyelvű.

Az anyanyelven való oktatás a nemzeti kisebbségek vonatkozásában is csak egyes humán tárgyak esetében érvényesül, míg a cigány nyelvekről elmondhatjuk, hogy azok egyikén sem folyik sem alap, sem középfokú oktatás, és nincs tudomásunk arról sem, hogy szervezett roma pedagógusképzés létezne.

A cigányság részéről az oktatásra vonatkozó panaszok túlnyomó többsége azonban a cigány kisebbségi oktatási forma jogszerűtlen, szegregációt eredményező megszervezése miatt érkezett.

A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a Strasbourgban, 1992. november 5-én elfogadott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről szóló 1999. évi XL. törvény (a továbbiakban: Nyelvi Karta) sem felel meg a Nektv. valamennyi, kisebbség egyenjogúságát kimondó klauzulájának, hiszen a jogszabály 3. §-a Magyarország kötelezettség-vállalását mindössze hat nyelv vonatkozásában mondta ki, tehát a 13 nemzeti vagy etnikai kisebbséghez képest szűkítette a kedvezményezett kisebbségek körét.

Ugyancsak a teljesség kedvéért szeretnénk felhívni a figyelmet arra is, hogy információink szerint vannak olyan országok, amelyek a Nyelvi Kartához csatlakoztak, és a cigány nyelv, illetőleg annak valamely nyelvjárása esetében is vállalták a nemzetközi egyezményben foglalt kötelezettségek betartását.⁹

A cigány kisebbségi oktatás jelenlegi – és e beszámolóban később részletesebben is tárgyalt- helyzetét, színvonalát ismerve megkockáztathatjuk annak kimondását, hogy reális a veszélye annak, hogy a cigányság – a legnagyobb és „legpáneurópaibb” kisebbség¹⁰ – mind Magyarországon, mind a legtöbb európai országban előbb-utóbb elveszítheti anyanyelvét.

A cigány kisebbségi oktatás elmúlt hat éve, avagy legalizálhatja-e a cigány kisebbségi oktatás a szegregációt?

A 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet, – amely „a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve” kiadásáról szól -a következőképpen határozza meg a cigány kisebbségi oktatás tartalmát:

„ 1. A cigány kisebbségi oktatás biztosítja a cigány tanulók számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését, a történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását. E programnak nem kötelező eleme a cigány nyelv tanulása, de a szülők igénye alapján biztosítja a cigány nyelv általuk beszélt változatának oktatását. Az oktatás elősegíti a cigány tanulók iskolai sikerességét, illetve mérsékli esetleges hátrányaikat. Biztosítja a cigányság helyzetéről, jogairól, szervezeteiről és intézményeiről szóló ismeretek oktatását. A pedagógia eszközeivel – asszimilációs elvárások nélkül – segíti a cigányság integrációját.

⁹ A Német Szövetségi Köztársaság és Szlovénia mellett – nem ellenőrzött információink szerint – Románia is kiterjesztette a Karta hatályát a cigány kisebbség nyelvhasználatára, oktatására.

¹⁰ A cigányságot – ázsiai eredete ellenére – azért nevezhetjük a legpáneurópaibb kisebbségnek, mert képviselői szinte valamennyi európai országban megtalálhatók és integrációjuk sehol nem történt meg olyan mértékben, hogy ne lennének megkülönböztethetők a társadalom egyéb csoportjaitól.

2. A cigány kisebbségi oktatásban kötelező a cigány népismeret műveltségi terület oktatása és az iskolai sikerességet elősegítő készségfejlesztés. Ezen kívül a tanulók tudásszintjének, készségeinek, etnokulturális háttérének és az iskola lehetőségeinek függvényében az alábbiak közül legalább három területet tartalmazzon:

- a) a tantárgyi fejlesztést;
- b) a kisebbségi önismeret fejlesztését;
- c) a szocializációs, kommunikációs fejlesztést;
- d) a folyamatosan szervezett cigány kulturális tevékenységet;
- e) az egyéni tehetséggondozást.

3.

a) A cigány nyelv oktatása esetén a hagyományos kisebbségi oktatási formákra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.

b) Ha az iskolában nem folyik cigány nyelv oktatása, akkor legalább heti négy tanórai foglalkozás keretében kell – a 2. pontban meghatározottak szerint – az iskola által választott pedagógiai területek ismereteit oktatni.

c) Az a)-b) pontban meghatározottak mellett a cigány kisebbségi és tehetséggondozó oktatásban legalább heti három tanórai foglalkozás keretében biztosítani kell a differenciált képességfejlesztő foglalkozásokat, amelyek megszervezhetők a napközis vagy tanulószobai foglalkozások keretében is.”

A cigány kisebbségi oktatás működésével kapcsolatban -több eset tanulságait leszűrve – az alábbi visszasságokat tapasztaltuk:

1. Bebizonyosodott, hogy a cigány kisebbségi oktatás csupán felzárkóztató oktatást jelent, azaz az iskolák egy része még a népismereti oktatást sem valósítja meg, kizárólag tantárgyi korrepetálást végez. Néhány esetben fellelhető az irányelv töredéke egy-egy tantárgy keretében, de messze nem az irányelv által előírtaknak megfelelően, más esetekben a pedagógiai program csupán mechanikus másolata az irányelvnek, és sem az órarend, sem a tanmenet nem tartalmaz tényleges népismereti anyagot.

2. Az esetek egy részében a cigány kisebbségi oktatás megszervezésével párhuzamosan más tantárgyak „eltűnnek” a roma gyermekek órarendjéből: ilyen órák jellegzetesen az idegen nyelv és a számítástechnika.

3. A cigány kisebbségi oktatás keretében tanító tanárok között nagyobb számban található képesítés nélkül, vagy nem megfelelő képesítéssel rendelkező oktató a nem kisebbségi oktatásban foglalkoztatott pedagógusokhoz képest (tipikus, hogy a természettudományi tantárgyakat nem szakos tanár tanítja).

4. A „cigány osztályokat” sokszor a legrosszabban felszerelt termekben helyezik el; vagy az iskolának a kevésbé előnyös, pl. kevésbé napos, sötétebb részében.

5. A cigány kisebbségi oktatás megszervezését – a többi kisebbségi oktatási formához hasonlóan, a Nektv. 43. § (4) bekezdésének megfelelően – a szülőknek kell kezdeményezniük. A kérelemmel a törvényes képviselő egyben nyilatkozik gyermeke származásáról is. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Avtv.) 2.§ (2) bekezdése alapján a nemzetiségi és etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok különleges adatoknak minősülnek. A 3.§ (2) bekezdése szerint különleges adat akkor kezelhető, ha az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul, vagy az adat kezelését törvény elrendeli. A 6.§ (1) és (2) bekezdések alapján az érintettet, illetve törvényes képviselőjét tájékoztatni kell az adatfelvétel önkéntes jellegéről, céljáról,

kezelésének módjáról. A közoktatással kapcsolatos jogszabályok nem tartalmazzák a kisebbségekhez tartozó tanulók adatai kezelésének rendjét, ezért a cigány kisebbségi program megszervezéséhez az érintettek – jelen esetben a szülők vagy a törvényes képviselők – írásbeli hozzájárulása, amely lényegében kezdeményezést jelent – kötelező. Ugyanis ez a szülői nyilatkozat egyben a gyermek kisebbségi származására is vonatkozik, amellyel felhatalmazza az oktatási intézményt ezen adat kezelésére.

Tapasztalataink szerint a cigány kisebbségi oktatás esetén sokszor nem a szülők kezdeményezik ennek az oktatási fajtának a megszervezését. Volt olyan esetünk, ahol a szülők egyáltalán nem nyilatkoztak a kérdésben, tehát tudtuk és beleegyezésük nélkül szervezték meg a programot.

Egy másik esetben a beiratkozás során, egy előre legépelt szöveget írtak alá a szülőkkel. A szülők több okból sem voltak abban a helyzetben, hogy önállóan döntsenek: egyrészt ehhez nem elégséges egy már előre megfogalmazott „nyomtatvány” elolvasása, ha előzőleg nem kaptak tájékoztatást arról, hogy mit is jelent ez a fajta oktatás. Adott esetben „a nyomtatvány” azonban konkrétan azt sem tartalmazta, hogy mit is kér az aláírója, csupán a cigány kisebbségi oktatást taglaló törvényi helyre (paragrafusra) utalt, annak megnevezése nélkül. Ez a gyakorlat formálisan talán jogszerű, azonban sértheti a szülők több alkotmányos jogát. Elsősorban sérül az a szülő jog, mely szerint megválaszthatja a gyermekének adandó nevelést, de sérül az identitás vállalásának és kinyilvánításának a szabadsága is.

Amennyiben az iskola beszerzi a szülők nyilatkozatát, az jelenthet problémát, ha a szülőket nem kellő részletességgel tájékoztatják a cigány kisebbségi oktatás lényegéről, és ezzel összefüggésben nem közlik velük pl., hogy ezáltal külön osztályba kerülnek a gyermekeik.

1. A Köt. 102. § (10) bekezdésének megfelelően amennyiben kisebbségi nevelést lát el egy oktatási intézmény, a pedagógiai program jóváhagyásához be kell szerezni a kisebbségi önkormányzat egyetértését is. A panaszok egy részében ez a feltétel sem teljesült a cigány kisebbségi oktatás megszervezésekor.

Nem szeretnénk a túlzó általánosítás hibájába esni, azonban kénytelenek vagyunk elmondani, hogy a cigány kisebbségi oktatást a helyi önkormányzatok az iskolákkal együttműködve, sokszor csupán a kiegészítő normatíva megszerzése érdekében szervezik meg, illetve kihasználják a roma kisebbségi oktatási formát a cigány származású tanulók – látszólag jogszerű – elkülönítésére (szegregálására).

A kisebbségi oktatás tartalmi követelményeinek igen gyakori hiányából ugyanis megalapozottan lehet következtetni arra, hogy a kisebbségi oktatás megszervezésének a célja nem az esélyek kiegyenlítése, hanem az önkormányzat, illetőleg az oktatási intézmény vagyoni érdeke. A kisebbségi oktatás szándékával létrehozott osztályok, tanulócsoportok pedig azt is szolgálhatják, hogy a roma tanulókat másként, illetőleg a többiekétől elkülönítve kezeljék.

A cigány felzárkóztató oktatás éveken keresztül viták keresztüzében állt. A kisebbségi terület szakértői kifogásolták az oktatási forma elnevezését, amely a cigányság egészét felzárkózásra szorulóknak bélyegezte. Az Oktatási Minisztérium 13/1999 (III.8.) OM rendeletében a szabályozás változatlanul hagyása mellett új elnevezést adott az oktatási formának. Álláspontunk szerint azonban, az alábbi indokok alapján tartalmi változtatásra is szükség lenne.

Bár a szöveg első pontja még a cigány tanulók „esetleges” hátrányairól szól, a második pontban leírt felsorolásból, melyből legalább három területet a cigány kisebbségi oktatásnak

tartalmaznia kell, két feladatkör: az a) tantárgyi fejlesztés és a c) szocializációs, kommunikációs fejlesztés is egy káros sztereotípiát erősít. A szabályozás azt sugallja, hogy a roma gyermekek összességükben véve fejlesztésre szorulnak, tehát elmaradottabbak a többi gyermeknél. Vagyis a cigány kisebbségi oktatás – a „felzárkóztató” szónak az elnevezésből való kihagyása után is -az elmaradottság értékítéletét fűzi a roma identitáshoz.

Meg kell említeni ennek az „üzenetnek” a gyermekekre gyakorolt hatását is. Vitathatatlan, hogy a felzárkóztatás egyéneként hasznos és szükséges lehet, azonban annak előírása egy egész népcsoport számára – még ha egy választható oktatási forma keretében is történik – megalázó. Ha deficittel küzdő csoport tagjaként közelítünk a roma identitású gyermekekhez, akkor ez valós hátrányokat eredményez azoknál is, akik hátrányok nélkül kezdik meg tanulmányaikat. Az oktatási intézményben különösen nagy jelentősége van annak a szociálpszichológiai jelenségnek, amit önmagát beteljesítő jóslatnak szokás nevezni. Ha egy gyermeket „beskatulyáznak”, reménytelen esetnek tartanak, akkor nem tudja teljesíteni azt, amire képes lenne; hiszen hiányzik a késztetés, hogy megfeleljen az elvárásoknak. Amennyiben ez ráadásul a gyermek identitása alapján történik, ennek nem „csupán” tanulmányi előmenetele, hanem identitástudata is kárát fogja látni.